

ROMSICS GERGELY

Konzervatív (kon)textusok

Egedy Gergely: Brit konzervatív gondolkodás és politika. (XIX–XX. század)

Budapest, Századvég Kiadó, 2005.

Egedy Gergely új könyve több szempontból is érdekes kísérlet terméke. Egyfelől egy ideológiáról szól, amelyről már az első fejezetek után kiderül, hogy nem is egy, vagy esetleg egyáltalán nem is ideológia. Ráadásul a munka nem a politikatudomány, hanem a történelem, pontosabban az eszmetörténet nyelvén szólal meg, ám a szerző nem fogadja el a szűk, Isaiah Berlin által megszabott kereteket sem, hanem a politikai filozófia és a politika diskurzusai között egyensúlyoz, mindkettőnek tág teret engedve az egymást követő, de korántsem lineáris „haladás” benyomását kelteni kívánó fejezetekben. Egedy ugyan fejlődéstörténetről beszél, de semmi sem nyilvánvalóbb annál, mint hogy ebben az esetben a liberális nyelvjáték fogalma hatolt be saját, témájához illően konzervatív hangoltságú nyelvébe: a könyv ízig-vérig historista szellemben a mindenkori társadalmi kihívások és – elsősorban politikai és szellemi – keretfeltételekből kiindulva különböző kulturális kódoknak engedelmeskedő, azokat azonban folyamatosan újra is teremtő, átíró gyakorlatokról tudósít – nevezetesen a konzervatív beszéd különböző korokban kibomló praxisairól.

A különbözőség persze csipet sóval veendő: elfedi ugyanis azt az állandóságot, amely miatt a brit konzervativizmus olyannyira érdekes téma. Szerencsére a szerzőnek nem kell erőszakot tennie forrásain annak érdekében, hogy a két jellemző közül bármelyiket megfelelően elemezhesse: a változás és az állandó-

ság kettőse a könyv talán legizgalmasabb aspektusát képező dialektikus mozgások egyikét alkotják; újból és újból szembesülünk dinamikájával, a hagyománynak és az újításnak azzal a folyamataival, amelyet sajátosan brit jelenségnek tarthatunk. Nem véletlen, hogy mind külföldön, mind itthon éppen a brit konzervativizmus kapja a legnagyobb figyelmet: a francia vagy német áramlatok a szigetországgal összehasonlítva, finoman szólva, sok szempontból zsákutcások, töredezetek, politikai végkifejleteik pedig sok esetben túlmutatnak a konzervativizmuson. A brit konzervatív tradíció ehhez képet meglepő kontinuitást mutat, amelyben számos elem, gondolat nemzedékeken át végigkísérhető – hol nagy társadalmi hatású eszmeként, hol ideológiai búvópatakként.

Egedy akkor is történészként jár el, amikor következetesen a konstrukció árnyaltságát részesíti előnyben valamilyen mesternarratíva konstrukciója és struktúrájának erőszakos érvényesítése helyett. Ez teszi számára lehetővé, hogy fejezetről fejezetre ne egy kimerevített eszme, illetve egy eszme fikciójának képét fesse meg, hanem a mindenkori konfliktusok által dinamizált gondolatrendszerek ütközéséből bontsa ki a jelentések koronként változó rendszereit és az ezek közötti dinamikát. A történelemnek ez a fajta olvasása nézetünk szerint jóval produktívabb, mint a típusok és a kvintesszenciális formák keresése, amely elkerülhetetlenül a konzervatív gondolkodás társadalmi praxisként elfoglalt helyének elhalványodásához vezetne, és ezzel párhuzamosan a sohasem volt nyugalmi rendszerek pillanatfelvételeit mutatná fel.

Minden – igazolt – kontextualizmus ellenére elvárható lett volna ugyanakkor a bevezető, de még inkább a konklúzió lényeges kibővítése. Jelenlegi formájukban ugyanis olyan autonómiát adnak az olvasónak, amely tudományos szövegek esetén szokatlan: a befejező rész nélkül a könyv nyitott marad. Az olvasás után több mint világos, hogy egy sokszoros dialektika által elbeszéléssé szervezett szövegről van szó, de az olvasóban felmerül az igény, hogy megtudja, vajon a szerző elképzelhetőnek tartja-e valamilyen szempontrendszer érvényesítését, vagy ennek híján éppen az eszmei mozgások, az ideológiatörténet anarchisztikus jellege mellett tenné le a garast.

A recenzens számára ugyanakkor ez a hiány kényelmes helyzetet teremt, hiszen saját preferenciái alapján strukturálhatja a szöveget, amelynek, mint arra már utaltunk, ez a fajta alakíthatósága nem legkisebb érdeme. A már említett dialektika adja a szűzsé ritmusát, amelynek következtében a szöveg legtömörebben ellentétpárok játékaként foglalható össze, amely az egyre folytatódó anyagi fejlődés és társadalmi homogenizáció háttére

előtt zajlik. A legfontosabb ellentétpárok (amelyek körkörös természetesen részben egymást is feltételezik, kizárva a „primordiális” vagy „esszenciális” ellentétek meghatározását) állam és egyház, hit és hitbéli praxis, arisztokratikus vagy demokratikus képviselő, hagyomány és jog, gondoskodás és piac, szabályozás és erkölcs, és állam és egyház újra. Egyszerre lebilincselő és zavarba ejtő a könyvben az a mód, ahogy a brit konzervativizmusban ezek az ellentétpárok jól láthatóan nem valamilyen egyértelmű kódnak engedelmessé szerveződnek egészzé egy-egy áramlat diskurzusában, hanem a nyilvánvaló kapcsolódások ellenére viszonylag autonóm módon, modulszerűen viselkednek, és az egy-egy ellentétpár kapcsán elfoglalt pozícióból nem következik szükségszerűen a többi. Sokkal inkább az az olvasó benyomása, hogy a társadalmi-gazdasági változások tömegére választ kereső konzervatívok az ideológiai Rubik-kocka állandó elforgatásával válaszolnak, és sok esetben teljesen különböző, végső soron azonban mégiscsak azonos nemű felületeket/diskurzusokat hoznak létre.

De jogos-e Egedy címválasztása? Burke, Coleridge, Oakeshott és Scruton, de akár Peel, Disraeli, Balfour, Baldwin, MacMillan és Thatcher között van-e közös pont? Min nyugszik a Rubik-kocka-hipotézis, tehát annak tételezése, hogy minden alakban a konzervativizmus egy-egy formáját kell látnunk? A könyv nagy érdeme, hogy határozott sugallattal járul hozzá az ettől függetlenül alighanem örökké lezáratlanul maradó vitához: a konzervativizmus mint a tervvel szemben a hagyományt felmutató eszme saját magát sem tételek alapján koncipiálja, minden időszakos kiáltvány ellenére egy-egy auktor vagy politikai eszme-rendszer nem tézisekhez mérendő, hanem a társadalmi praxishoz képest elfoglalt pozíciójához. Ez persze nemhogy nem új felismerés, hanem kifejezetten a politikai filozófia konzervativizmus-közhelyeinek egyike. Ám jóval ritkábban fordul elő, hogy a szerző, amint az ebben az esetben történt, meg tudja határozni azt a módszert, amivel a mindenkori állapothoz való viszonyulást zsinórmértékké tevő elmélet képes analitikusan fellépni, hatásosan érvelve amellet, hogy a konzervatív eszme és praxis megragadásának adekvát módja a történeti vizsgálat, amely, ahogy a konzervativizmus is, a kontextust helyezi az axióma helyére. Innen adódik az a moduláris, a posztmodern szövegek fabulájához hasonló szabadság és/vagy töredezettség, amelyre már felhívtuk a figyelmet, és amelynek magyarázatát az Egedy által követett historista módszer eszme és kontextus korszakokként új jelentéseket és ellentéteket termelő viszonyában találja meg, érvénytelenítve a dogmatikus megközelítések monolitikus látásmódját.

A tárgyhoz „közelebb” lépve: ennek az eljárásnak különösen meggyőző példáját nyújtja az a konundrum, ami 1945 és 1990 között jelentkezett a brit politikai gondolkodásban. Mivel ez a korszak nézetünk szerint tömör és plasztikus példáját adja az Egedy által bemutatott sokféleségnek és a történeti szituáció által folyamatosan újrakonfigurált dialektikáknak, tanulságos lehet erre a részre kissé bővebben kitérni. A felütést az a felismerés adja, amely a munkáspárti Attlee-kormány szociális reformjai nyomán vált megkerülhetetlenné: nevezetesen, hogy a világ kereke ismét nagyot fordult, és az általános társadalmi létbiztonság megteremtése immár olyan területté vált, amelyet semmilyen tömegpárt nem kerülhet meg. Ebben a helyzetben a konzervatív gondolkodás hatalmas dilemma elé kerül: mi történjen azzal a laissez-faire hagyománnyal, amely – legalábbis a szigetországban – egy évszázada integráns részét képezi eszmerendszerének, illetve hogyan képzelhető el a hagyományos, preindusztriális ihletésű „gondoskodó” konzervativizmus modernizálása, szolgálhat-e utóbbi egy új, korszerű politikai program alapjaként?

Ennek nagyszabású kísérletét pillantja meg Egedy R. A. Butler programmatikus munkájában (Ipari Charta, 1947), amelynek hatása jól kimutatható az „új nemzedék” nagy miniszterelnökének, Harold MacMillannek a politikájában. Ám ezzel párhuzamosan bemutatja Quintin Hogg középutas-hagyományörző és Ernest Benn liberális gondolatrendszerét is. A hármas összehasonlítás vezérfonala a „kor kihívása”, a már említett szociálpolitikai dilemma. MacMillan sikeres miniszterelnöksége csak látszólag hoz döntést a kérdésben, és egyben ráirányítja a figyelmet politika és elmélet alkalmankénti radikális szétválására. Míg ugyanis a miniszterelnök képes lehet a tory politikát konszolidálni, a konzervatív filozófia, jellegéből adódóan, jóval kevésbé érzékenyen reagál a kihívásokra. Erre példa Oakeshott gondolkodása, amelyet Egedy részletesen elemez, ám anélkül, hogy átfogó portrét kívánna nyújtani. Ennek egyfelől az az eredménye, hogy a könyv Oakeshott-fejezete nem ajánlható a filozófus munkásságát ismertető bevezetésként, másfelől azonban – nézetünk szerint történeti módszeréhez hűen – képes kontextualizálni, történetivé tenni a politikai filozófia ikonikus alakját, és dialogikus helyzetet teremteni filozófia és politika, ha úgy tetszik, a bölcsélet és a gyakorlati tudás között. Megmutatkozik, hogy előbbi miként válik a konzervativizmusban a gondolkodás kontinuitásának őrzőjévé, míg utóbbi hogyan vállalja magára az eszmék és a társadalmi kihívások közötti közvetítés – alapjában véve hálátlan – feladatát.

A történelem, amelynek logikája (vagy logikátlansága) végeredményben a könyv motorja, azonban tovább zajlik: a brit jóléti állam a hetvenes évekre nyilvánvaló válsága, ha lehet, még nagyobb dilemma elé állítja a konzervatívokat. Elvi szinten a tét nem más, mint annak eldöntése, hogy a válság oka nem éppen abban keresendő-e, hogy a konzervatív politika túl messzire tért filozófiai gyökereitől, olyan új programot és kódot teremtett, amelyet tulajdonképpen a Munkáspárt politikája „zsarolt ki”, és ezzel hozzájárult a szigetország fejlődését garantáló „egyensúly” felborulásához. A „neokonzervatív” reakció azonban maga sem problémamentes: a hagyomány és a bölcsélet vízmértékéhez képest ismét csak kilengést jelent, ha a másik irányba is. Egedy részletesen tárgyalja (ez a rész munkája legizgalmasabb oldalai közé tartozik) azt a belső vitát, amelyet a radikális korrekció váltott ki. Ahogy a MacMillan-kormány programja, úgy a thatcheri „beavatkozás” kapcsán is felmerül, hogy a tézisekben gondolkodó politika és a konzervativizmus nem zárják-e ki egymást, és következésképpen a neokonzervativizmus mennyiben helyezhető el a szigetország jobboldali hagyománya által kijelölt politikai mezőn belül.

A történelem sajátossága, hogy ezekre a kérdésekre nem adható egyértelmű válasz. Egedy ezt nem is tekinti feladatának: ő magát a dinamikát vázolja fel, az értelmezéseknek azt a játékát, amely folyamatos ön- és másikdefiníciókból áll össze, amely minden esetben a konzervatív gondolkodás és politika identitásának újratárgyalása, ám amely egyszerre nagyon is pragmatikus reakció a politikai harc pillanatnyi kihívásaira, valamint a társadalmi gyakorlat új elemeinek integrálását vagy elvetését is magában foglalja. A könyvnek ez kétségtelenül a legnagyobb érdeme, amely végeredményében annak is bemutatása, hogy a történeti beszéd milyen hozzájárulást tud tenni a modern politika és politikai filozófia tanulmányozásához. Sarkítottan megfogalmazva, egy radikálisan deesszencializáló hozzájárulásról van szó, amely saját témáját egyszerre helyezi vissza jogaiba mint nem idegen, rendszerező szempontok által vizsgálendő tárgyat, hanem saját mozgástörvényeinek engedelmessé, sem kategóriák alapján nem megragadható, sem változatlan súlypontja által nem meghatározható folyamatot. Ám éppen ennek folytán a fogalom referencialitását is kikezdi, hiszen egy történetileg kondicionált szemiotikai mező indexszerű jelöljévé avatja, amely nem alkalmas kompakt ideológia csomagok „kézbesítésére”.

A módszer előnyeit a fentiekben foglaltuk össze. Hátrányairól azonban szintén szót kell ejteni, annak hangsúlyozásával, hogy nem „hibákról”, hanem „gyengékről” van szó, azaz az elemzés

lehetséges hozadékaik közül azokról, amelyek az alkalmazott módszer sajátosságai következtében halványodnak el, és nem valamiféle helytelen vagy figyelmetlen alkalmazás eredményei. Ahogy ez gyakran történik, ebben az esetben is az eljárás erősségei implikálják a hátrányokat. A deesszencializáló historista megközelítés hozadéka ugyanis az „arkhimédészi pont” elvi ki-zárása, amely jól megragadható a könyvben domináns elbeszélési mód, a szabad függő alkalmazásában. A narráció (hiszen eszmetörténetről van szó) sajátossága, hogy nem klasszikus történetet mesél el, hanem ideológiai pozíciók dinamikájából építkeznek, és éppen ennek hatására a szerzői beszéd sok esetben háttérbe szorul, a helyét a „megszólaltatott” források foglalják el, idézetek és szabad függő beszéd formájában. Ez viszont a kritikai viszonyulás rovására megy: a „múltnak” teret engedő szerző a múltra való rákérdezés lehetőségeit szűkíti – utóbbira és korlátozott lehetőségeire jó példa, amikor hosszabb gondolatmenetek tolmácsolása után egy-egy félmondat idegeníti el csak a mesternarratívától a forráselbeszélést. Így aztán némileg bizonytalanságba kerülünk, hogy hol húzódnak a polifónia hangjai közötti határok, mikor ki beszél, és főleg hogy a bizonytalan identitású narráció milyen viszonyba hozható egyéb konkurens vagy kritikai múltelbeszélésekkel és ideológiákkal. Tömören összefoglalva: az elbeszélés kétségtelen kompaktságának és dinamikájának, valamint a történeti kontextus gazdagságának az ára, nézetünk szerint, az értelmezéshez bevonható/bevont nem történeti kontextusok szűkösége. Hogy ebben a kérdésben a szerző által elfoglalt álláspontonál lehetett-e volna szerencsésebb döntést hozni, vagy több, egyenlő értékű elbeszélői stratégia létezik (melyek közül egyet választott), tulajdonképpen annak a megválaszolhatatlan kérdésnek lenne újrafogalmazása, amely empátia és kritika, megértés és magyarázat, és számos más évszázadnyi polemikus előéletre visszatekintő tudományelméleti fogalom viszonyát és értékét firtatja.

Éppen ezért, végeredményben, fontosabb regisztrálni azt, ami létrejött, annál, ami lehetett volna: egy dinamikus, jól olvasható narráció a brit konzervatív hagyományról, az eszmetörténet klasszikus módusában megszerkesztve, amely gondosan elkerüli az esszencializmus és az analitikus kategóriákkal való bűvészkedés csapdáit. Sajátos, decentralizált jellegénél fogva alkalmas mind klasszikus, historista, mind pedig a diskurzuselmeletek által irányított olvasásra. Mégis, talán fontosabb, hogy elsősorban a történész mesterségének a praxis által kiérlelt szabályi szerinti klasszikus elbeszéléstről van szó, amely éppen a tárgy előtérbe helyezése, a szerzői pozíció gyakori leárnýekolása révén a leírt folyamatot egyszerre képes logikusan, ugyanak-

kor leegyszerűsítések nélkül bemutatni, és a brit konzervativizmus politikai alakzatairól kínál olyan tudást, amely messzemenően mentes a politikai-ideológiai kényszerzubbonyok deformáló hatásától – azaz a szó legjobb értelmében vett történeti tudást nyújt.